
El teixit residencial en la formació de la metròpoli moderna. El cas de l'Eixample

Alba Colell, Pere Cuadrench, Pere Hereu, Jordi Oliveras,
Carme Rodríguez i Maribel Rosselló*

Resum

La comunicació que proposem vol examinar la formació del teixit residencial de Barcelona en el cas de l'Eixample de Cerdà i en el període comprès entre els anys finals del segle XIX i la Guerra Civil Espanyola. Dins d'aquest context, volem mostrar la gradual definició i diversitat dels edificis d'habitatges que configuraren l'Eixample. En el seu intent d'esdevenir una metròpoli moderna a partir de mitjan segle XIX, Barcelona va haver d'efectuar un conjunt d'estratègies diferents i complementàries en el que la definició del seu teixit residencial va tenir un paper molt significatiu. La necessitat de dotar Barcelona d'uns edificis residencials adequats a les dinàmiques de la ciutat moderna i als requeriments dels seus habitants (o almenys a les d'uns sectors prou diversos i significatius) va fer necessari que s'hagués d'anar plantejant de manera ininterrompuda l'organització general d'aquests edificis, les tipologies dels habitatges que havien de contenir, les infraestructures i serveis amb què havien d'estar equipats i l'adient relació que havien de mantenir amb una trama viària racionalitzada i funcional. Sens dubte, la formació del teixit residencial de Barcelona va oïr a impulsos, idees i models similars als que es troben en moltes de les ciutats occidentals. Així i tot, creiem que posar de manifest les particularitats que es poden detectar en el teixit barceloní és un dels camins que ens permeten d'entendre, d'una banda, la manera específica amb què la ciutat s'ha inserit en el procés de formació de les metròpolis modernes, i de l'altra, les connexions que manté amb els plantejaments teòrics i les estratègies a les quals responen aquestes metròpolis. El nostre examen vol contribuir a la reflexió sobre les estratègies d'inserció i interconnexió de Barcelona com a metròpoli moderna que planteja el Congrés, i ahiora, ajudar a comprendre com, per sobre de les manifestacions estilístiques, a l'Eixample es realitzà un treball pacient i continu, el resultat del qual és un teixit residencial molt coherent que permet de donar una resposta flexible a requeriments molt diferenciats.

Resumen

La comunicació que proponemos quiere examinar la formación del tejido residencial de Barcelona en el caso del Ensanche de Cerdà y en el periodo comprendido entre los años finales del siglo XIX y la Guerra Civil Española. Dentro de este contexto, queremos mostrar la gradual definición y diversidad de los edificios de viviendas que configuraron el Ensanche. En su intento de convertirse en una metrópoli moderna a partir de mediados de siglo XIX, Barcelona tuvo que desarrollar un conjunto de estrategias diferentes y complementarias en el que la definición de su tejido residencial tuvo un papel muy significa-

* Universitat Politècnica de Catalunya.

tivo. La necesidad de dotar Barcelona de unos edificios residenciales adecuados a las dinámicas de la ciudad moderna y a los requerimientos de sus habitantes (o al menos a las de sectores bastante diversos y significativos) hizo necesario que se tuviera que ir planteando de manera ininterrumpida la organización general de estos edificios, las tipologías de las viviendas que debían contener, las infraestructuras y servicios con que habían de estar equipados y la adecuada relación que debían de mantener con una trama viaria racionalizada y funcional. Sin duda, la formación del tejido residencial de Barcelona obedeció a impulsos, ideas y modelos similares a los que se encuentran en muchas de las ciudades occidentales. Sin embargo, creemos que poner de manifiesto las particularidades que se pueden detectar en el tejido barcelonés es uno de los caminos que nos permiten entender, por una parte, la manera específica con que la ciudad se ha insertado en el proceso de formación de las metrópolis modernas, y por otra, las conexiones que mantiene con los planteamientos teóricos y las estrategias a las cuales responden estas metrópolis. Nuestro examen quiere contribuir a la reflexión sobre las estrategias de inserción e interconexión de Barcelona como metrópoli moderna que plantea el Congreso, y al mismo tiempo, ayudar a comprender cómo, por encima de las manifestaciones estilísticas, en el Ensanche se realizó un trabajo paciente y continuo, cuyo resultado es un tejido residencial muy coherente que permite dar una respuesta flexible a requerimientos muy diferenciados.

En el seu intent d'esdevenir una metròpoli moderna a partir de mitjan segle XIX, Barcelona va haver d'efectuar un conjunt d'estratègies diferents i complementàries en el que la definició del seu teixit residencial va tenir un paper molt significatiu. La necessitat de dotar Barcelona d'uns edificis residencials adequats a les dinàmiques de la ciutat moderna i als requeriments dels seus habitants (o almenys a les d'uns sectors prou diversos i significatius), va fer necessari que s'hagués d'anar plantejant de manera ininterrompuda l'organització general dels edificis, les tipologies dels habitatges que havien de contenir, les infraestructures i serveis amb què havien d'estar equipats i la relació que havien de mantenir amb una trama viària racionalitzada i funcional.

La nostra comunicació vol donar compte d'alguns processos d'aquest gènere que hem pogut conèixer arran dels treballs de recerca que estem realitzant en el marc del projecte *L'habitatge a la Barcelona contemporània*.¹

En una primera fase dels nostres estudis, vam examinar la formació del teixit residencial a l'interior del casc antic de Barcelona en el període comprès entre els anys 1840 i 1880, aproximadament. Aquest estudi ens va permetre constatar que la construcció d'edificis d'habitatges en aquell període, ja fos aprofitant zones marginals encara no edificades o mitjançant processos de substitució del teixit urbà preexistent dins de muralles, va donar lloc a formes d'actuació, organitzacions dels edificis i tipologies que sabien donar una resposta flexible a les variades demandes d'habitatge que plantejava una població urbana moderna i diversificada. També vam poder constatar com, en determinades actuacions, s'arribava a solucions tipològiques i d'organització de l'edifici que semblaven anticipar el que es produiria a l'Eixample.

1. Aquesta comunicació s'emmarca en el projecte de recerca finançat pel MEC: *La arquitectura de la vivienda en Barcelona*.

Una segona etapa de la nostra recerca –en la qual es basa la present comunicació– se situà en plena continuïtat amb l'anterior i examinà la formació del teixit residencial que es donà en algunes zones de l'Eixample de Barcelona entre finals del segle XIX i 1930. Cal advertir, però, de bon començament, que la nostra comunicació no pretén donar una visió global del procés de formació de l'Eixample de Barcelona, sinó, estrictament, mostrar unes exploracions en sectors ben diferenciats d'ell amb la intenció d'apreciar la flexibilitat i capacitat d'adaptació d'un teixit urbà aparentment molt homogeni i rígid a les circumstàncies que determinaren les particularitats de cada un dels sectors estudiats.

Metodologia de treball

El primer pas del nostre treball ha consistit analitzar la cartografia de Barcelona realitzada al llarg del període estudiat. Aquesta anàlisi ens ha permès “visualitzar” els processos d'ocupació de l'Eixample i detectar uns sectors on gran part de la seva formació semblava haver-se produït en un període relativament curt i en el marc d'un espai clarament definit i acotat. Aquestes circumstàncies ens permetien creure que cada un d'aquests sectors havia estat relativament homogeni i dotat d'unes característiques específiques.

Un cop realitzada l'anàlisi de la cartografia, hem volgut comprovar si la homogeneïtat que ens semblava que es podia presumir a partir dels documents gràfics venia corroborada per les particularitats del teixit residencial de cada una de les zones. Amb aquest objectiu, vam procedir a recórrer-les a fi de veure si el seu aspecte actual confirmava els indicis de coherència que ens semblava haver advertit a partir de l'examen de la cartografia i, en cas afirmatiu, mirar de detectar els edificis que romanien dempeus d'ençà de l'època de formació del teixit residencial inicial.

Després de l'examen visual de cada zona, vam procedir a consultar els expedients de llicència d'obres de construcció dels edificis que havíem anat detectant al llarg dels nostres recorreguts. El nostre treball a l'Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona ens va permetre conèixer, d'una banda, els plànols continguts en un nombre molt significatiu d'expedients, i, de l'altra, obtenir un testimoni precís de l'organització global, la tipologia, les distribucions, els sistemes constructius i les instal·lacions dels edificis de cada una de les zones. Així, el material gràfic contingut en els expedients es va constituir en la font documental bàsica d'un treball que girava precisament a l'entorn de les característiques pròpiament arquitectòniques i urbanístiques del teixit residencial barceloní.

A fi de sistematitzar la informació gràfica que es desprenia dels expedients consultats i de poder comparar amb facilitat les característiques dels edificis escollits, vam procedir a dibuixar les plantes a una mateixa escala i a situar-les conjuntament sobre un plànol general –a escala 1:500– de cada una de les zones. Això ens va permetre jutjar el grau de coherència del teixit residencial de cada una d'elles, establir les comparacions entre les diferents zones i, per tant, descobrir les similituds que presentaven i les especificitats que les diferenciaven com a conseqüència de la diver-

sitat del moment de la seva formació, del nivell econòmic i social dels habitants que la van ocupar i de la situació de la zona en el Pla de Barcelona i en el marc de la trama Cerdà.

Com a conclusió del treball, la síntesi dels resultats obtinguts i la comparació –o almenys la referència– amb processos del mateix caire que es van donar en altres ciutats europees ens han permès apreciar alguns aspectes significatius de la dinàmica de formació del teixit residencial de Barcelona i acostar-nos, així, a la comprensió d’una de les estratègies seguides per la ciutat a l’hora d’adaptar-se a les sol·licituds que ha d’afrontar una metròpolis moderna.

Els sectors d’estudi

Els sectors d’estudi han estat escollits en funció de l’examen de la cartografia realitzada entre els anys 1877 i 1943. L’examen sistemàtic dels successius plànols de Barcelona disponibles acaba donant una seqüència gairebé “cinematogràfica” del progrés d’ocupació del Pla de Barcelona. En el marc d’aquest progrés, hem detectat quatre zones que ens han semblat especialment coherents i representatives.

El primer d’aquests sectors, que anomenarem “zona de Sant Antoni”, és el que s’articula entorn del mercat de Sant Antoni i està delimitat per les rondes de Sant Antoni i de Sant Pau, l’avinguda del Paral·lel i els carrers de Calàbria i de Sepúlveda. L’inici de la formació del teixit residencial d’aquesta zona ja es pot detectar al *Plano de Barcelona con parte de su ensanche tomado en vistas de los diferentes trabajos adquiridos sobre el mismo*, datat el 24 de novembre de 1874. Aquesta formació apareix molt més definida al *Plano general de Barcelona, su ensanche y pueblos contiguos en 1877* (figura 1). El 1891, tal i com ho expressa el *Plano del término municipal de Barcelona* (figura 2), la zona apareix consolidada i quasi totalment edificada en el sector comprès entre les rondes, el Paral·lel i els carrers de Calàbria, Manso, Urgell i la Gran Via. El *Plano de Barcelona propiedad de su Ayuntamiento Constitucional* de 1903 no permet detectar canvis substancials en relació al plànol de 1891. Això ens deixa entendre que el procés de formació accelerada del teixit urbà de la zona es produí entre 1870 i 1890, aproximadament, i que aquest creixement es donà en una àrea molt acotada que, tot seguint el traçat de les rondes amb una profunditat de dues o tres illes, tenia com a centre la cantonada que formen les rondes de Sant Antoni i de Sant Pau i l’espai que ocupa el mercat de Sant Antoni; és a dir, el punt per on el carrer de Sant Antoni –confluència dels carrers del Carme i de l’Hospital– obria cap a fora muralles el casc antic de Barcelona.

El segon dels sectors, que anomenarem “zona de la ronda de Sant Pere”, s’articula a l’interior de l’àrea definida pels carrers de Roger de Llúria, Casp, Bailèn i la ronda de Sant Pere. La formació del teixit residencial d’aquesta zona sembla, en principi, una mica indestriable del procés de formació del teixit de la part baixa de la dreta de l’Eixample comprès entre el passeig de Gràcia i el de Sant Joan. Tot i així, la formació d’aquesta zona té unes particularitats que vénen donades per la seva situació de contacte amb el casc antic i per la presència, fins a finals del segle XIX, de la riera d’en Malla, la qual afectava en major o menor grau ben bé la mei-

tat de les illes d'aquesta zona. En el *Plano general de Barcelona, su ensanche y pueblos contiguos* de 1877 es pot detectar una inicial i lleugera ocupació de la zona, la qual es produí fonamentalment en el seu perímetre: a la banda de mar de la ronda de Sant Pere, entre la ronda i el carrer de Trafalgar (una franja que semblava fer de coixí entre l'Eixample i els tallers i fàbriques tèxtils que omplien el costat de mar del carrer de Trafalgar); a la banda esquerra del carrer de Llúria, per proximitat amb el passeig de Gràcia; a la banda de muntanya del carrer de Casp, per influència de la Gran Via; i a la dreta del carrer de Bailèn, per la proximitat amb el passeig de Sant Joan. L'ocupació d'aquestes zones limítrofes sembla tenir característiques similars a les de les parts de l'Eixample que els eren contigües. Tant el *Plano de Barcelona y sus alrededores en 1890 aprobado por el Excelentísimo Ayuntamiento en 1891*, com el *Plano de la Urbanización de Barcelona* fet per García Faria l'any 1891, semblen corroborar allò que hem vist al plànol anterior: l'ocupació de la zona es va anar fent de fora cap endins. Les illes perimetrals es van construir, però les illes més afectades per la riera –situades a la part interior de la zona– apareixen poc o gens ocupades. Aquesta mateixa situació es mostra sense variacions substancials al *Plano de Barcelona propiedad de su ayuntamiento constitucional* de 1903. No va ser fins el plànol de la *Ciudad de Barcelona con su llano y alrededores*, posat al dia entre 1915 i 1920, però realitzat a començament de segle per Federico Armenter de Monasterio (*figura 3*), que la zona apareix definitivament acabada i consolidada. La seqüència de plànols i la datació dels edificis donada pels expedients semblen indicar que les illes situades l'interior de la zona constituïen una mena de petita reserva de sòl urbà –a dins de la part baixa de la dreta de l'Eixample, una àrea molt qualificada– en la qual s'edificà amb rapidesa un cop es va resoldre el problema de la riera d'en Malla.

El tercer dels sectors estudiats, que anomenarem “zona de l'Hospital Clínic”, s'estén des del carrer de Còrsega fins a la Diagonal i entre el carrer de Casanova i el d'Aribau. Aquesta zona apareix durant molt de temps com una mena d'espai buit que va experimentant una construcció molt parsimoniosa de parcel·les aïllades situades en el seu costat dret. Aquesta situació es pot constatar al *Plano de Barcelona y sus alrededores* de 1891, al *Plano de Barcelona propiedad de su Excmo Ayuntamiento Constitucional* de 1903 i al plànol de la *Ciudad de Barcelona con su llano y alrededores*, editat entre 1915 i 1920. Com hem dit, el que més es veu en aquesta seqüència de plànols és la lenta ocupació des de la banda de Montaner i Aribau i pel carrer de Còrsega. La Diagonal tenia molt poca influència. Al plànol de 1891 s'hi veuen unes petites operacions que agafen la part de muntanya del carrer de Londres entre Aribau i Casanova, formant el passatge de Pellicer. Aquestes edificacions apareixen sense cap variació a la resta dels plànols esmentats, mentre que en cap d'ells s'assenyalen construccions noves per la banda de la Diagonal. La situació varia radicalment al plànol *Barcelona. Plano formado con datos del Plano de la Ciudad* de 1943 (*figura 4*), un plànol en el que fonamentalment apareix expressada l'edificació a Barcelona prèvia a la guerra civil, en el qual la zona apareix gairebé plenament ocupada fins el carrer de Casanova. Aquest fet i la datació dels expedients de llicència d'obres dels edificis de la zona ens mostren una ràpida formació del teixit residencial al llarg del període comprès entre la meitat dels anys vint i la segona meitat dels anys trenta.

Finalment, el darrer sector escollit és el que anomenem “de la Sagrada Família”, delimitat pels carrers de Roger de Flor, Còrsega, Sardanya i València, en una zona que havia estat situada en el límit entre els termes municipals de Barcelona i Sant Martí de Provençals. En el plànol de 1877 es pot apreciar com en aquest indret s’havia previst la construcció d’un hipòdrom, de manera que apareix lliure d’edificacions. Al voltant, hi trobem algunes construccions que se situen sobre una parcel·lació molt fraccionada i similar a la que es troba a la perifèria de Gràcia i al Clot. La diferència més rellevant que apareix en el plànol de 1891 és la desaparició de l’hipòdrom i la presència de la Sagrada Família. Aparentment, aquest canvi permeté que, en aquesta zona abans reservada, apareguessin un seguit d’edificis que també s’aixecaren sobre una parcel·lació pròpia d’habitatges unifamiliars en filera, amb proliferació de passatges que permetien un aprofitament extensiu del sòl. Aquesta primera forma d’ocupació es perpetuà en els anys successius, sense que es pugui descobrir cap intent de conciliació entre la trama viària i la parcel·lació. De tota manera, l’ocupació de la zona es va fer lentament i de forma extensiva fins els anys vint, deixant molts espais buits i marginals, tal i com es pot constatar en el plànol de 1915-1920. El plànol de 1943, en canvi, ens permet detectar com a partir dels anys vint s’ocuparen amb rapidesa els solars lliures i es construí de bell nou en parcel·les edificades amb anterioritat. Tot això feia que les noves construccions vinguessin determinades per les particularitats de la parcel·lació preexistent. Podem dir, en resum, que durant tot el període estudiat, el sector de la Sagrada Família es configurà a partir d’una utilització del sòl, una parcel·lació i una ocupació diferents a les que es donaven a l’entorn del casc antic de Barcelona i més afins a les que trobem a la perifèria de Gràcia, més propera, i al Clot. En el període que hem estudiat, el sector de la Sagrada Família apareix, doncs, com una zona “marginal”, excèntrica respecte del nucli de la ciutat i amb fortes similituds amb els nuclis perifèrics del Pla de Barcelona.

El teixit residencial de cadascuna de les zones

A fi de determinar les característiques del teixit residencial de cada un dels sectors, hem analitzat els aspectes següents:

1. Les particularitats de la parcel·lació; a fi d’entendre la relació que establien la forma i dimensions de les parcel·les amb els tipus i superfícies dels habitatges presents en els edificis que les ocupaven.
2. Tipologia dels edificis. La tipologia dels edificis queda expressada en les *figures 5 i 6*. Les tipologies en què hem classificat els edificis estudiats a l’Eixample perpetuen i amplien la gamma tipològica que ja havíem detectat en estudiar els habitatges construïts dins del casc antic en la segona meitat del XIX.
3. Les superfícies dels habitatges.

4. La diversitat, disposició i particularitats de les estances que constitueixen els habitatges.

5. L'equipament de l'edifici i de l'habitatge; entenent com equipaments tant els serveis (mecànics i higiènics) amb què estaven dotats com la presència i situació de les estances especialitzades.

Des del punt de vista estructural i constructiu, els edificis de tot el període estudiat responen a un mateix model: són de construcció amb parets de càrrega, de quinze centímetres de gruix en les parets interiors i trenta en les de façana, i sostres de bigues amb revoltons. Normalment, les parets de càrrega corren paral·leles a façana i les llums màximes arriben a sis metres. Les innovacions tècniques es donaren, fonamentalment, en l'equipament de l'habitatge: llum elèctrica, banys, vàter inodor, ascensor, etcètera.

Un cop fetes aquestes precisions, detallem el que hem pogut constatar en cadascun dels sectors estudiats.

SECTOR DE SANT ANTONI

La parcel·lació era molt diversa. Moltes parcel·les –almenys a la zona compresa entre Villaroel, Floridablanca, Viladomat i Parlament– tenien dimensions similars a les que es trobaven a la part propera del casc antic. Les amplades que hem localitzat són: de 5 a 9 metres en el 37,5% dels casos; de 9,1 a 12 metres en un altre 37,5%; de més de 12,1 metres en un 25%. La profunditat edificable era molt variable, i tot i que en un principi semblava venir donada per la dimensió de la parcel·lació, sovint es pot comprovar un aprofitament de profunditat inferior al que la parcel·la possibilitava. La parcel·lació sembla produir-se des de les parts centrals de l'illa cap als xamfrans, de manera que les parcel·les dels xamfrans eren residuals i a vegades difícilment edificables.

Els tipus dels habitatges també són molt diversos: si observem la *figura 7* comprovarem que el tipus B es dona en un 12,5% dels casos, el tipus C en el 8,33%, el tipus D en el 12,5%, el tipus E en el 29,17%, el tipus F en el 33,3% i el tipus G en el 4,17%.

Les superfícies dels habitatges s'agrupen de la següent manera: el 16,7% dels casos tenen una superfície compresa entre 30 i 60 m², el 45,8% entre 61 i 90 m², el 25% entre 91 i 120 m² i el 12,5% dels casos tenen més de 121 m².

Pel que fa a la diversitat, disposició i particularitats de les estances, el menjador és exterior en el 25% dels casos. A la resta, el menjador és interior i sovint actua també com a rebedor o distribuïdor, ventilant a pati o sense ventilar. El nombre d'estances de més de 6 m² de superfície és de dos a vuit per habitatge (tres en el 37,5% dels casos). El nombre d'estances no ventilades és d'una a cinc; una o dues en el 45,8% dels casos. Les dependències principals a façana són: la sala amb al·cova en 21 casos, la sala en 5 i el menjador també en 5. El 54% dels habitatges tenen galeria posterior. El 28% disposen de rebedor.

Pel que fa a l'equipament de l'habitatge, hem constatat que la cuina a la façana posterior de l'edifici es dona en un 11,7% dels casos. En tots els habitatges, el sanitari es redueix a una comuna o inodor. No es constata la presència de cap bany.

Com a resultat d'aquestes dades, podem afirmar que l'ocupació de la zona apareix com un moment inicial i de prova de la dialèctica entre parcel·lació, superfície i tipus de l'habitatge que s'anirà desenvolupant a l'Eixample. La parcel·lació i les superfícies i tipus dels habitatges d'aquest sector sovint es relacionen amb la situació que es dona a les zones properes del casc antic. En general, a la zona de Sant Antoni hi trobem habitatges de baixa superfície, baix equipament, mala ventilació i estructura de dependències arcaica (sala amb alcova, menjador interior, poca independència de les comunes).

ZONA DE SANT PERE

La parcel·lació era regular, directament relacionada amb els tipus d'habitatges que s'hi edificaven. Les amplades de les parcel·les que hem localitzat són les següents: entre 8 i 12 metres en el 16,6% dels casos; entre 12,1 i 15 metres en el 16,6%; entre 15,1 i 18 metres en el 43,7%; entre 18,1 i 20 metres en el 14,6%; i de més de 21,1 metres en el 8,3%. Les amplades compreses entre 15,1 i 18 metres són les predominants. Les profunditats de l'edifici més esteses són les compreses entre 24 i 29 metres (72%).

Les tipologies estan molt unificades: tipus D en el 20,7% dels casos, tipus F en el 27,6% i tipus G en el 51,7% (figura 8). Com es pot apreciar, hi ha un clar predomini de les tipologies que possibiliten els habitatges més complexos. En tots els edificis, l'habitatge corresponent al pis principal és clarament diferent de la resta. En alguns casos (27,6%) s'hi accedeix per una escala diferenciada, tot responent a una organització típica amb el pati principal de ventilació situat abans de l'escala. Aquesta disposició volia reproduir la del palau gòtic. Moltes vegades, els xamfrans eren especialment valorats per a situar-hi edificis en els quals l'habitatge de la planta principal accentuava les característiques de palau urbà.

Els habitatges tenen superfícies molt grans, que podem agrupar de la següent manera: de 91m² a 120 m² en el 20,68% dels casos; de 121 m² a 150 m² en el 13,79%; de 151 m² a 180 m² en el 31,05%; de 181 m² a 210 m² en el 20,68%, de 221 m² a 240 m² en el 10,35%; més de 240 m² en el 3,45%. Les tipologies a les que corresponen els habitatges són molt flexibles i s'adapten força bé a les diferents superfícies que es donen al sector.

Pel que fa a la diversitat, disposició i particularitats de les estances, el menjador és exterior en tots els casos (només n'hi ha un situat a la façana de carrer, la resta estan situats a la façana d'interior d'illa). Hi ha sala en tots els casos i sala amb alcova en el 17,24% dels habitatges. Amb freqüència apareixen dependències especialitzades: despatx, vestidor, tocador, etcètera. El nombre d'estances de més de 6 m² de superfície varia entre sis i onze per habitatge i la mitjana és de nou. Les dependències no ventilades són una o dues per habitatge. El rebedor com a espai diferenciat apareix en tots els casos. Trobem rebost en el 79,16% dels habitatges, i el 95,8% tenen galeria.

Si parlem de l'equipament dels habitatges, podem dir que la cuina sempre és oberta a un pati de ventilació; hi ha comuna en el 91,66% dels casos i bany en el 16,66% (alguns tenen bany i comuna alhora). També apareix un safareig diferenciat en el 8,33% dels habitatges.

Pel que fa a l'existència d'ascensor, només n'hem localitzat un en el projecte inicial: en el projecte d'un dels edificis datat el 1904. Tenint en compte la categoria del barri, aquesta dada pot ser enganyosa, ja que pot donar-se el cas que no es representi un possible ascensor en el plànol de la llicència d'obres.

Podem constatar que en aquest sector es donen les característiques que foren les pròpies de les zones de més alta qualificació de l'Eixample: habitatges de gran superfície, programa ampli i complex, bona ventilació, reducció de la diversitat tipològica. Es van perdre els trets característics d'una disposició arcaica de les dependències de l'edifici (sala amb alcova), tot donant pas a dependències representatives situades a les façanes, com són la sala i el menjador. Comencen a aparèixer tímidament algunes novetats d'equipament: banys, safareig, etcètera.

ZONA DE L'HOSPITAL CLÍNIC

La parcel·lació ve molt determinada pels tipus i superfícies dels habitatges que s'havien de construir i es pot detectar una tendència cap a l'estandardització de la parcel·lació. Les amplades estan compreses entre 9 i 9,9 metres en el 9,52% dels casos; entre 10 i 11,9 metres en el 42,86 %; entre 12 i 13,9 metres en el 42,86% i més de 14 metres en el 4,76%. Veiem, per tant, que el 85,72% de les parcel·les tenen unes amplades compreses entre 10 i 13,9 metres. En la majoria dels edificis (76,16 %) la profunditat edificada està situada entre els 22 i els 27,9 metres.

Els tipus d'habitatges localitzats s'agrupen de la següent manera: tipus C en el 23,81% dels casos, tipus E en el 23,81%, tipus F en el 47,62%, tipus G en el 4,76% (figura 9). Si deixem de banda el tipus G (un sol edifici), veiem que els habitatges que hem localitzat pertanyen a tres tipus, dels quals el C correspon a l'organització de quatre habitatges per replà i els E i F a dos. La posició dels patis de ventilació dels edificis apareix molt racionalitzada i permet una ventilació quasi completa de totes les dependències dels habitatges.

Les superfícies dels habitatges s'organitzen preferentment en dos grups molt clars i diferenciats: habitatges de superfície compresa entre 50 i 70 m² en el 23,88% dels casos (que en la seva totalitat corresponen al tipus C), i habitatges de superfície compresa entre 100 i 130 m² en el 52,38% (tipus E i F). Pel que fa a la resta dels habitatges, el 9,52% té una superfície compresa entre 80 i 90 m² i el 14,28% té una superfície compresa entre 130,1 i 150 m². En aquest sector s'aprecia una clara diferenciació del "producte" habitatge en dos grups, segurament corresponents a dues demandes diferenciades del mercat.

En relació a la diversitat, disposició i particularitats de les estances, el menjador és exterior en tots els casos. El 57% dels habitatges disposa d'una sala, mentre que no ens apareix cap cas de sala amb alcova. No hi ha dependències especialitzades. El número d'estances superiors a 6 m² és de tres a set; la majoria de cinc a sis. Pràcticament totes les estances són ventilades, només en dos casos apareix una estança sense ventilar. Tots els habitatges disposen de rebedor.

Pel que fa a l'equipament de l'edifici, es pot constatar que en el 38,1% dels casos (vuit edificis) apareixia prevista en els plànols de llicència d'obres la instal·lació de l'ascensor. En altres vuit edificis, tot i que l'ascensor no apareix dibuixat en els plànols, la dimensió de l'ull de l'escala i la disposició dels patis fan pensar que la instal·lació de l'ascensor també estava contemplada. Pel que fa a l'equipament de

l'habitatge, en el 100% dels exemples estudiats la cuina s'obre a un pati de ventilació, el 33,3% dels habitatges disposen de rebost i el 85,7% de bany i inodor diferenciats. Hi ha un sol cas amb bany sense inodor independent i dos habitatges amb inodor i sense bany. Apareix galeria en tots els exemples de dos habitatges per replà i en els habitatges que donen al pati d'illa en els casos de quatre habitatges per replà. El 25% d'habitatges disposa d'un safareig diferenciat.

A partir del que acabem d'exposar, podem apreciar com en aquest sector es dona una estreta relació entre profunditat, amplada i tipus, que permet assolir dos productes ben diferenciats: habitatges de 50 m² a 70 m² i habitatges de 100 m² a 130 m². Els habitatges estan proveïts d'uns equipaments sanitaris i mecànics i d'una ventilació satisfactoris i adequats a la normativa del moment. El programa dels habitatges apareix reduït a les funcions bàsiques: en els habitatges grans les dependències són sala, menjador, cuina, bany i inodor i dormitoris; en els habitatges petits són menjador, cuina, sanitari i dormitoris. No apareixen dependències amb usos específics excepte el rebedor. La presència de l'ascensor en un nombre considerable d'edificis fa pensar que es tendia a una real equiparació de tots els habitatges. Es relativitza el valor del pis principal i es tendeix a valorar els pisos superiors, més ben il·luminats i menys afectats per la fressa del carrer.

En definitiva, la racionalització de la parcel·lació, la reducció de tipus i superfícies i la simplificació del programa, tendien a obtenir uns habitatges estàndard adequats a demandes estàndard.

ZONA DE LA SAGRADA FAMÍLIA

Les dimensions de les parcel·les són molt variades, en part com a resultat de la presència d'una parcel·lació preexistent lligada a una lògica diferent a l'habitual en l'ocupació de l'Eixample. Les amplades de les parcel·les varien entre 7 i 14 metres en un 33,3% dels casos; entre 6 i 11 metres en un altre 33,3%; entre 11,1 i 12 metres i, també, un 33,3% entre 12,1 i 14 metres. Les profunditats edificades estan compreses entre 14 i 30 metres, si bé en el 50% dels casos se situen entre 24,1 i 28 metres.

A pesar de la diversitat de la parcel·lació, els tipus d'edificis, tot i ser variats, es distribueixen d'una manera força unitària (*figura 10*): un 8,3% pertany al tipus B, el 41,66% al tipus C, el 8,3% al tipus E, el 33,3% al tipus F i el 8,3% a un cas especial, producte de l'esforç d'aconseguir cinc habitatges per planta. Com podem veure, predominen els tipus C i F.

Les superfícies dels habitatges es distribueixen de la següent manera: el 25% estan compreses entre 40 m² i 50 m², el 41,6% entre 60 m² i 80 m² i el 25%, entre 100 m² i 120 m². Veiem aquí una clara distribució en dos grups ben diferenciats: dos terços dels pisos són de superfície reduïda (entre 40 m² i 80 m²) i una quarta part són habitatges de superfície relativament gran compresa entre 100 m² i 140 m².

Diversitat, disposició i particularitats de les estances: el 50% dels habitatges tenen quatre estances de més de 6 m² i el 25% de més de 7 m². La resta d'habitatges en tenen 5 o 6. Majoritàriament, els menjadors se situen a les façanes exteriors, però en un 25% dels casos els trobem situats a l'interior i donant a pati. La totalitat dels habitatges disposen de rebedor i, com a estances especialitzades, només trobem un vestidor i un traster. No apareix cap sala amb alcova, i el 33,3% dels habitatges disposen d'una sala diferenciada que dona a l'exterior.

Pel que fa a l'equipament de l'edifici, no trobem cap cas en què l'ascensor aparegui previst en els plànols de llicències d'obres, i ni l'espai de l'escala ni la disposició del pati deixen entendre que la col·locació de l'ascensor estava contemplada. Totes les cuines ventilen a pati i només el 16% disposen de rebost. El 41,6% dels habitatges disposen únicament d'inodor, el 25% de bany i el 33,4% de bany i inodor independent. Tots els habitatges disposen de galeria, llevat dels que corresponen al tipus C (quatre habitatges per replà) i que donen a la façana de carrer. El 25% dels habitatges disposa de safareig.

Podem dir, en resum, que si bé la zona presentava unes particularitats de parcel·lació, de situació envers el centre de la ciutat, de relació amb els nuclis perifèrics del pla de Barcelona, etcètera, que la feien força diferent dels altres sectors estudiats, el teixit residencial que s'hi construí en el període comprès entre els anys vint i trenta tenia semblances amb el que hem constatat al sector de l'Hospital Clínic. La gamma d'habitatges sembla agrupar-se al voltant de dos estàndards diferents: habitatges sobre els 60 m² (corresponents al tipus C) i habitatges amb una superfície a l'entorn dels 110 m² (corresponents als tipus C i F); però, a diferència del que passava al sector de l'Hospital Clínic, aquí predominaren fortament els habitatges de superfície reduïda.

Lequipament és significativament més modest que el trobat al sector de l'Hospital Clínic. Com hem dit, no es constata la previsió d'ascensors i els serveis dels habitatges també són més senzills. De totes maneres, segurament com a resultat de la normativa vigent, els serveis sanitaris i la ventilació de les dependències són satisfactoris. La disposició de l'habitatge en alguns casos tendeix a reduir la multiplicitat de dependències que trobàvem en altres sectors. Un exemple clar l'ofereixen els casos d'habitatges del tipus F, que a la façana posterior unifiquen totes les dependències per formar una sola estança destinada a menjador.

Conclusions

Com hem dit al començament, el treball que hem realitzat analitza estrictament els processos de formació del teixit residencial en quatre sectors concrets de l'Eixample. Òbviament, no pretenem donar una visió completa de la formació del teixit residencial de Barcelona entre 1870 i 1930 perquè, per a fer-ho, caldria ampliar el nostre estudi a altres zones i acollir altres estudis centrats en la gestió de la propietat del sòl i els processos d'urbanització de l'Eixample.

Tot i amb això, creiem que a partir del nostre treball es poden anunciar algunes conclusions que són d'aplicació al conjunt de l'Eixample. Fonamentalment, posen de manifest la flexibilitat i, alhora, l'homogeneïtat del teixit residencial que es generà a Barcelona a partir de la lògica donada pel pla Cerdà.

En primer lloc, aquest teixit sabia respondre a les demandes que implicaven les diferents localitzacions allà on es produïen. La proximitat al casc antic definia en bona part les característiques del teixit que es va produir als sectors de Sant Antoni i de Sant Pere. En el primer cas, era el teixit més modest del Raval el que es reflectia en la creació del teixit de Sant Antoni. En el sector de Sant Pere, més aviat el

que es transposava era el teixit residencial d'alta qualificació que s'havia produït a la segona meitat del segle XIX a les millors zones del nucli del casc antic. En el cas del sector de l'Hospital Clínic hi descobrim un teixit que responia a una fase evolucionada de l'expansió de l'Eixample cap a la Diagonal, tot seguint la directriu marcada amb anterioritat pels carrers d'Aribau i de Montaner. Finalment, al sector de la Sagrada Família constatem els efectes d'una localització allunyada del nucli central de Barcelona i influïda per Gràcia i El Clot.

En segon lloc, el teixit residencial de l'Eixample va saber adaptar-se a les diferents demandes de la societat barcelonina. Al sector de Sant Antoni, l'oferta d'habitatge, com hem dit, tendia a reproduir l'oferta que s'havia donat al Raval per a sectors populars de la població. A la zona de sant Pere es produí una construcció que responia, en una part considerable, a la necessitat de l'alta burgesia de construir ja fora del casc antic però sense allunyar-se'n massa, de tenir les seves residències situades en els pisos principals i de posar al mercat habitatges d'alta qualificació. En els sectors de l'Hospital Clínic i de la Sagrada Família aparegué una oferta estàndard per a un mercat de l'habitatge que tendia a la uniformització i que també sabia respondre a les diferències econòmiques que implicava la localització de cada una de les zones.

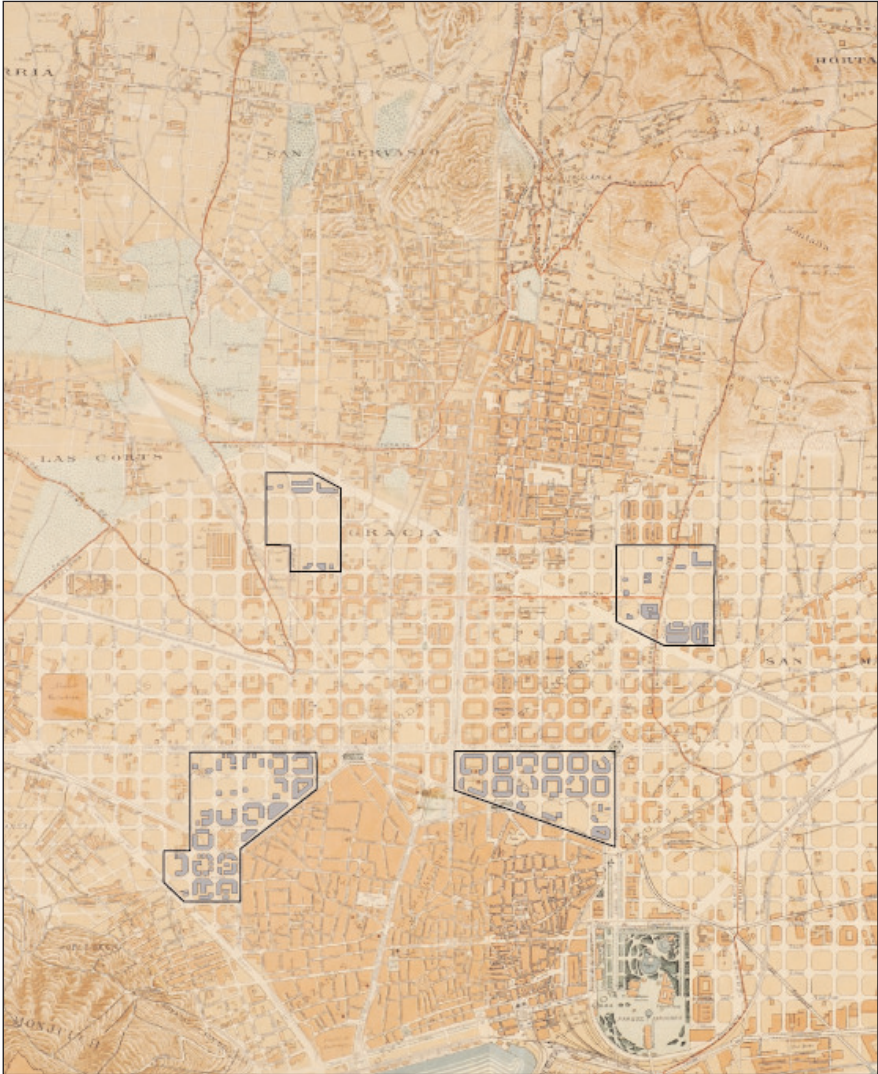
Si ens referim a l'homogeneïtat del teixit residencial dels sectors que hem estudiat, podem veure, en primer lloc, que els habitatges que formaven aquest teixit responien a una gamma de tipologies relativament reduïda, una gamma que s'adaptava amb facilitat a superfícies i programes molt diversos i que s'expressava a l'exterior pel nombre d'obertures que es practicaven a la façana. En segon lloc, la geometria a la que respon l'organització de l'edifici neixia o s'adaptava a l'ortogonalitat de la trama viària i donava lloc a unes disposicions ortogonals clares i homogènies. En tercer lloc, el sistema constructiu era bàsicament el mateix al llarg de tot el període que ens ocupa, possibilitant, d'aquesta manera, unes respostes similars a unes organitzacions tipològiques també similars. Des del punt de vista visual, l'entitat de paret de façana com a paret de càrrega i la clara disposició d'obertures que s'hi obrien asseguraven una notable unitat als edificis. Finalment, la normativa urbanística, en fixar molt clarament les alçades, volades i número de plantes dels edificis, feia que aquests elements reforcessin aquella unitat visual. Una unitat visual que s'imposà com a tònica general de l'Eixample, tot i les variacions estilístiques que es succeïren al llarg del període que ens ocupa.

La flexibilitat del teixit residencial de l'Eixample és el que ha permès la seva adaptació, manteniment i supervivència. La unitat i homogeneïtat que el caracteritza és el que, molt sovint, ha impedit de percebre la diversitat de situacions a les quals l'Eixample dóna resposta.

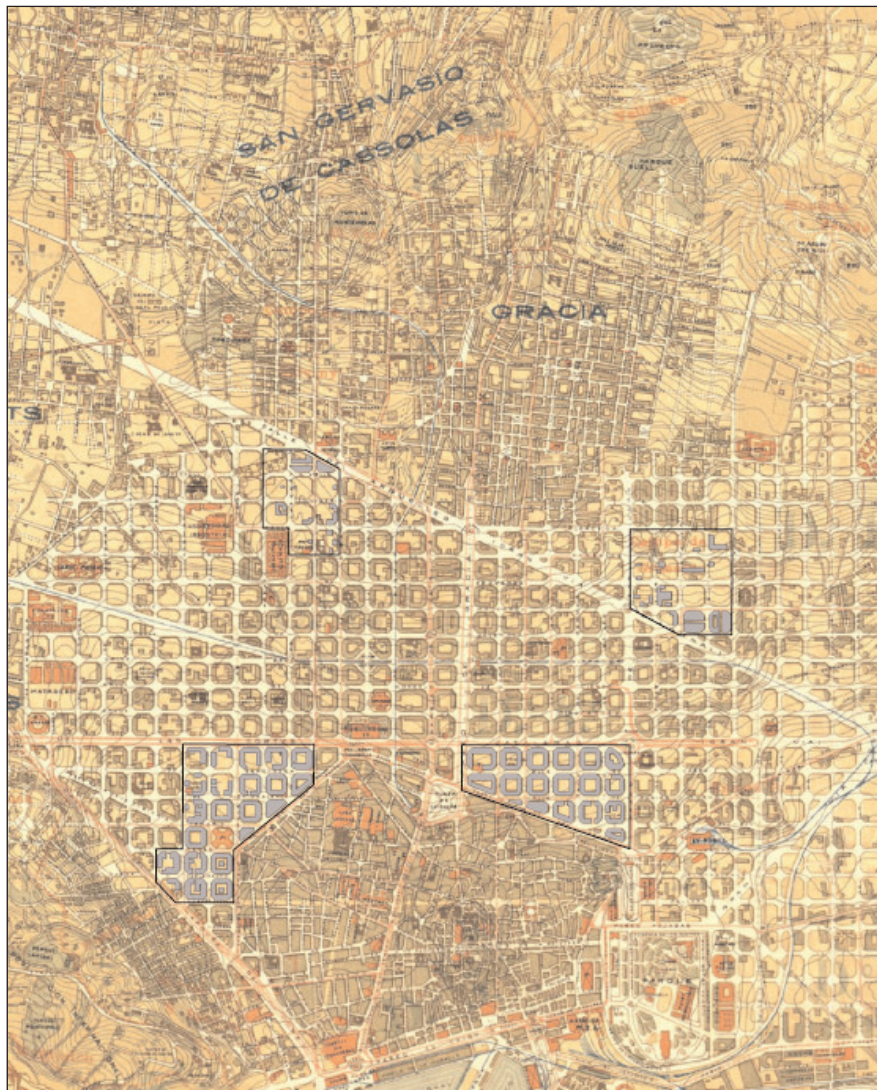

Figura 1. Plano general de Barcelona, su ensanche y pueblos contiguos en 1877 (AHCB (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), I-G, 11022/15.2 (1)/R. 70/80).

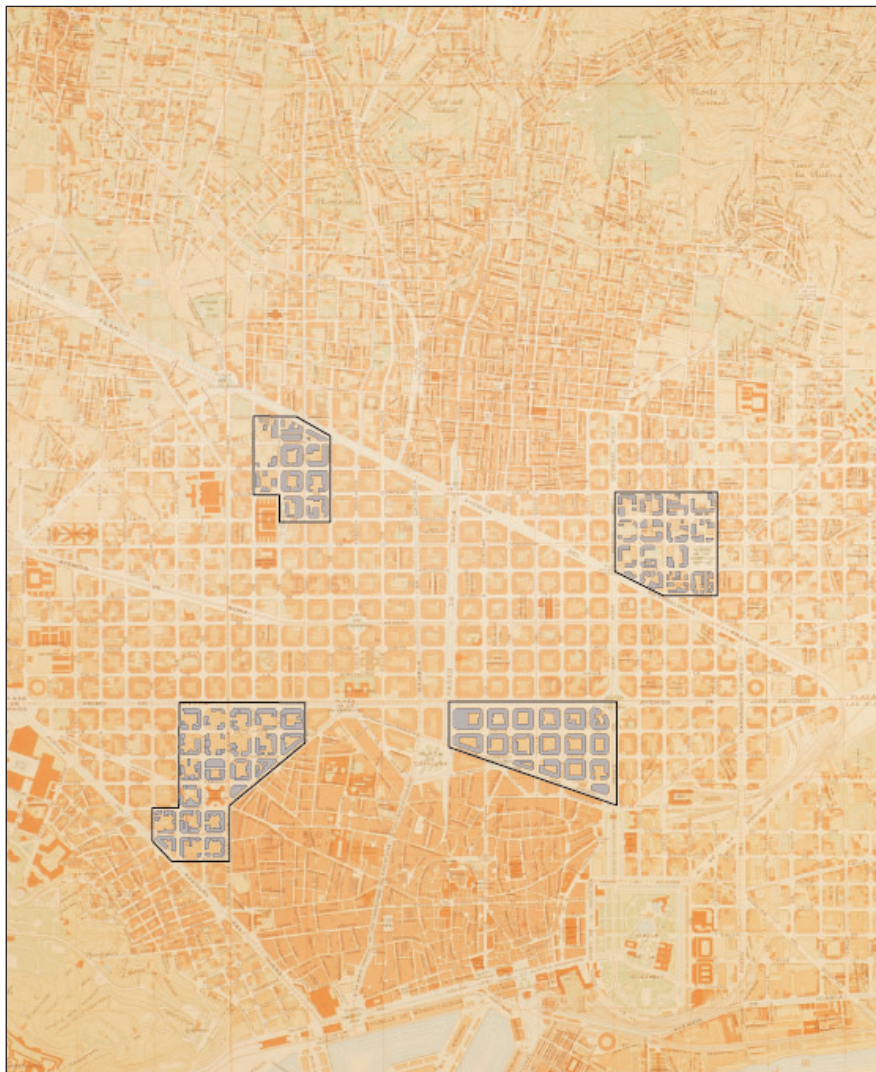

Figura 2. Plano de Barcelona y de sus alrededores en 1890 aprobado por el Ayuntamiento en sesión del día 13 de enero de 1891. Ayuntamiento de Barcelona. Ordenanzas municipales, 1891. Apéndice 1. (BC (Biblioteca de Catalunya), XV 5A/R. 7447; AHCB, I.G 7338 (a)/15.3 (1)/A-11).

Figura 3. Ciudad de Barcelona con su llano y alrededores. Plano trazado por Federico de Armenter de Aseguiolaza. Completado y puesto al día por Ramón y Federico Armenter Monasterio (AHCB, núm. 3020, aprox. 1915-1920).

Figura 4. Barcelona 1943 Plano formado con datos del Servicio del Plano de la ciudad por el oficial geómetra Francisco Vall Verdaguer... (AHCB, I.G, 6249/15.3(1) / R. 80/90).

Figura 6. Exemples tipològics.

Figura 7. Sector de Sant Antoni.

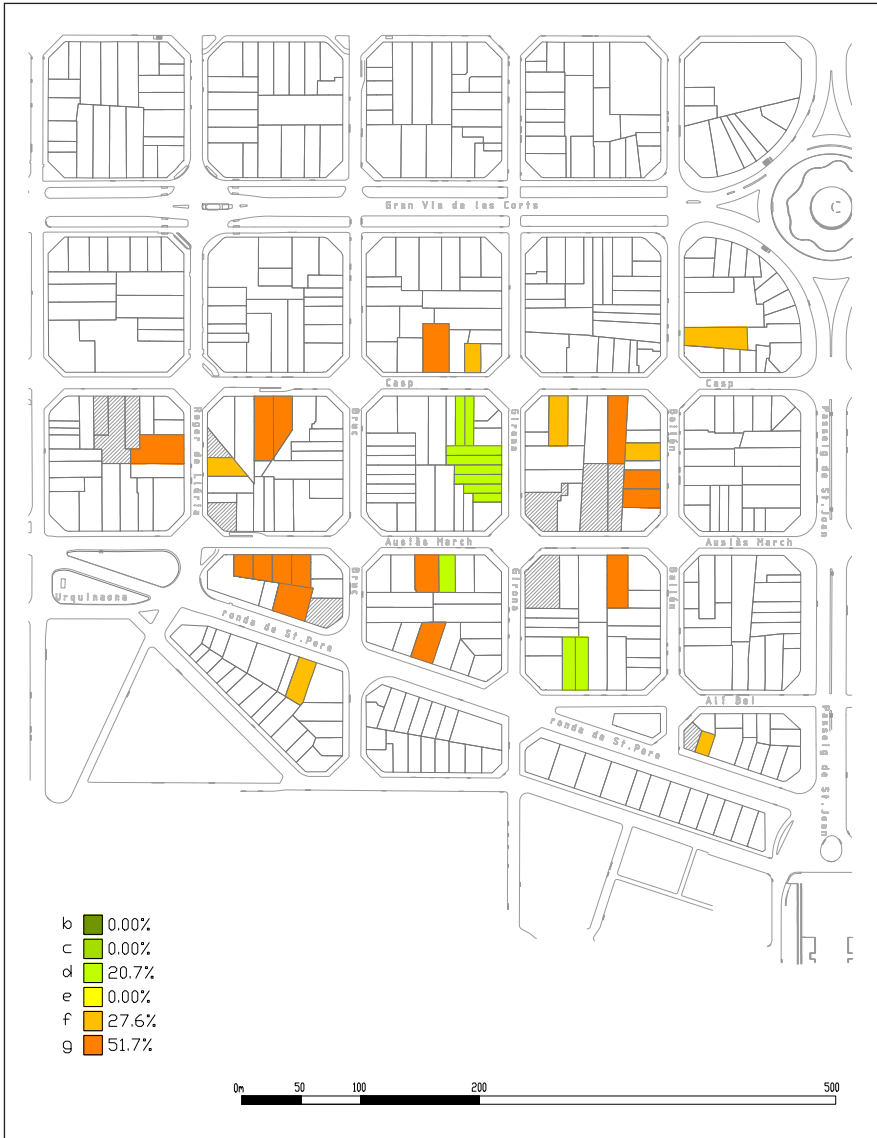

Figura 8. Sector de Sant Pere.

Figura 9. Sector de l'Hospital Clínic.

Figura 10. Sector de la Sagrada Família.